

Kustár György

JÉZUS TITKOS GYERMEKKORÁNAK FELFEDEZÉSE: NÉHÁNY ANTIK ÉS MODERN KÍSÉRLET

Mindig is mozgatta a keresztények és nem keresztények fantáziáját az az időszak, melyről szinte semmit nem tudunk: Jézus gyermek- és fiatalkora. Meglepő ugyanakkor, hogy az evangéliumok nem tartják fontosnak ezt az életszakaszt, és ha említést is tesznek róla, inkább Jézus eredete foglalkoztatta őket, nem neveltetése. Még Lukács is, aki a legtöbbet vél tudni Jézus korai éveiről (ez is pusztán egyetlen történetet jelent: Lk 2,41-51), kénytelen két rövid megjegyzéssel áthidalni a működésének kezdetéig tartó éveket: „A gyermek pedig növekedett és erősödött, megtelt bölcsességgel, és az Isten kegyelme volt rajta.” (Lk 2,40) A 12 éves Jézus templomi története után pedig ezt olvassuk: „Jézus pedig gyarapodott bölcsességben, testben, Isten és emberek előtt való kedvességben.” Ráadásul a négy evangéliumból csak kettő foglalkozik Jézus születésével; Márk és János még Jézus anyjának nevét sem említi sehol. Mindemellett a felnövekedésre vonatkozó két lukácsi megjegyzés inkább tűnik formulárisnak, mint informatívnak. Ebből a furcsa tényből rögtön két kérdés is adódik: miért nem szerepel két evangéliumban gyermekégtörténet? És a másik: miért szerepel a másik kettőben mégis?

I.

A Jézus fiatalkora körüli hallgatásnak több oka is van. Egyfelől az Újszövetségre nem jellemző a pszichológiai szemlélet. Számunkra, Sigmund Freud óta, a gyermekkor kulcsfontosságú, mivel aktuális pszichés berendezkedésünket fejlődéstörténetünk következményének tartjuk, gyermekkori traumák és pozitív élmények, valamint tanult berögzültségek eredményeként tekintünk rá. Ez a felfogás az Újszövetségtől alapvetően idegen.¹ Diogenész Laertiosz

¹ MALINA, Bruce J.: *The New Testament World, Insights from Cultural Anthropology*, Louisville, Kentucky,

A filozófiában jeleskedők élete és nézetei című művében, melyet újabban az evangéliumok koncepciójával és műfajával leginkább rokonnak tekintenek,² egyetlen filozófus gyermekkoráról sem olvasunk. A mű a filozófusok életét leírások mellett olyan kheirokban mutatja be, melyek egy-egy szituációban valamilyen elmés mondás révén demonstrálják a tanító nagyságát, éleselméjűségét és legfontosabb filozófiai nézeteit – de mindezeknek a történeteknek a szereplője a felnőtt, kiforrott férfi.³ Az életrajz sokszor a filozófus halálának leírásával ér véget, melynek fontos szerepe van: az, ahogyan az élők sorából távoznak, filozófiai nézeteik hitelességének mércéje. Suetonius *A caesarok élete* című művében hasonló hallgatással találkozunk: az „isteni Iulius” életének leírása 16. életévétől kezdődik (I.1.; Kis Ferencné ford.). Augustus császár apjáról részletesen ír, születési helyéhez kötődő legendákról, a születése körüli jelekről, de nagyságához kapcsolódó álmokról és látomásokról, a császár melléknevének történetéről is részletesen beszámol találunk (II. 94) – az ifjúkoráról azonban csak ennyit:

„Négyéves korában vesztette el apját. Tizenkettedik évében járt, mikor nagyanyja, Julia ravatalánál, a nyilvánosság előtt elmondta a halottdicsérő beszédet. Négy évvel a férfitóga felöltése után Caesar africai diadalmenetén katonai kitüntetésekkel ruházták fel, noha fiatal kora miatt még sohasem vett részt háborúban.” (II.5; Kis Ferencné ford.)

A férfitóga felöltése tehát az a határvonal, mely után érdemleges történhet. Ez még mindig az oktatás korszaka, ekkor kezdődik ugyanis a rómaiaknál a katonai kiképzés, de az ifjú ekkor már nem áll a magiszter fennhatósága alatt.

Mindezzel szorosan összefügg az antikvitásban általánosan elterjedt elképzelés, hogy a gyermek „félkész” felnőtt, azaz a *paideia* ideje alatt még tulajdonképpen nem ember. A kiforrott férfi az, akinek tettei és szavai megmérettetésre érdemesek. Ezzel szemben a növekedésben lévő ifjú önálló döntéssel és akarattal nem rendelkezik, gyámság alatt áll. Martin W. Bloomer fogalmazza ezt meg az ókori testi fenyítésről írt tanulmányában: „Az iskolai fenyítés nem teszi az elszenvedőjét szolgává, inkább emlékezteti az áldozatot, a büntetőt és a közönséget arra, hogy a gyermek az gyermek, nem a felnőttek beszédmódját és gondolkodását utánzó tanuló, hanem egy pre-racionális fiú vagy lány, akiknek szava nem mérvadó.”⁴ A gyermek még csak „leendő állampolgár”, státusza részben hasonló a szolgáléhoz, állandó és szigorú kontroll alatt van. A *paedagogosok* vagy *praeceptorok* (tulajdonképpen felügyelők) a gyermeket „az iskolán kívül elkísérték a reggeli salutatóra, fürdőbe, színházba, ez utóbbi kapcsán Augustus vezette be azt a gyakorlatot, hogy a színházban külön helyen üljenek az

Westminster John Knox Press, 2001, x.

² Ennek úttörője BURRIDGE, Richard: *What are the Gospels, A Comparison with Graeco-Roman Biography* (Cambridge, Cambridge University Press, 1992) c. munkája, de őt megelőzően már Charles T. Talbert is megfogalmazza ezt a tézist.

³ LAERTIOSZ, Diogenész: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*, I–II. kötet, Ford. ROKAY Zoltán, Budapest, Jel Könyvkiadó, 2005.

⁴ BLOOMER, Martin W.: Corporal Punishment in the Ancient School, in Uő. (ed.): *A Companion to Ancient Education*, West Sussex, Wiley-Blackwell, 2015, 184–198, 190.

ifjak, a mögöttük lévő sorban pedig a nevelőik. Ez a szigorú ellenőrzés csak azután szűnt meg, amint az ifjú felöltötte a férfi togát, tehát nagykorú lett.”⁵ A gyermek elméje olyan, mint a viasz, azaz formálható és formálendő, és a hanyag oktatás elronthatja, ellenben a kiváló nevelés erényekkel teli állampolgárt képes faragni belőle.⁶ A korai gyermekévek esetleg még annyiban lehetnek érdekesek egy-egy életrajzban, hogy az illető pedagógusát megnevezik, esetenként szüleinek erőfeszítését dicsérik vagy hanyagságát becsmérlik, ezzel jelezve, hogy a nevelés eredménye kihez köthető.⁷ Mindezek azonban a gyermekek kívüli álló tényezők, és csak ritkán találkozunk azzal, hogy egy ifjú erényeiről részletesebb leírást találunk. Persze ez is előfordul:

„Egyszer, amikor a senatus egy nagyobb jelentőségű ügyet tárgyalt, viszont a döntést másnapra halasztották, úgy határoztak, hogy a folyó ügyről a végleges döntés előtt senki ne beszéljen. Anyja a Papirius fiút – aki apjával együtt a tanácsban volt – faggatni kezdte, hogy miről volt szó. A fiú azt válaszolta, hogy nem beszélhet. Az asszony még kíváncsibb lett, a dolog titokzatos volta és a fiú hallgatása nyomozásra ingerelték lelkét: még sürgetőbbben és rámenősebben faggatózott. Az anyja által zaklatott fiú egy szellemes és tréfás hazugságot talált ki. Arról volt szó – mondta –, hogy az állam szempontjából az lenne-e jobb és hasznosabb, ha egy férjnek két felesége, vagy ha egy asszonynak két férje lenne. Amint ő ezt meghallotta, felizgatta magát, reszketve elrohant otthonról, hogy elvigye a hírt a többi matrónának. Másnap a családanyák csapatostul a tanácsépület elé tódultak. Sírva-esdekelve könyörögtek, hogy inkább egy asszonynak legyen két férje, mint egy férjnek két felesége. A tanácsba belépő senatorok csodálkoztak, hogy mit jelent az asszonyok ezen felindulása és követelődése. Erre a gyermek Papirius kiállt a terem közepére, és előadta az egész dolgot, úgy, ahogy történt. A senatus megbízhatósága és találékonyága miatt nagyon megdicsérte a fiút, és egyben elhatározta, hogy kivéve ezt az egy Papirius, ezentúl nem jöhetnek gyerekek az apjukkal a senatusba. Ő pedig gyermekként (in aetate praetextate), elismerésül okos hallgatásért és szellemes beszédéért, megkapta a Praetextatus melléknevet.” (Gellius 1,23; Hoffmann Zsuzsanna ford.)

Commodus gyermekkoráról azt olvassuk, hogy már akkor megmutatkozott jellemében a zabolátlanság és kegyetlenség.⁸ Suetonius szerint Tiberius „kegyetlen és rideg természete már gyermekkorában kiütközött, s ezt legelőször mestere a rhetoricában, gadarai Theodorus ismerte fel bölcsen és jellemezte igen találóan, mert valahányszor megszidta, görögül »vérrel gyúrt agyagtömb«-nek nevezte” (*A caesarok élete*, Tiberius

⁵ HOFFMANN ZSUSZANNA: *Antik nevelés*, Veszprém, Iskolakultúra, 2009, 97.

⁶ A viasz képét lásd PLUTARCHOS: A gyermeknevelésről 5., in HOFFMANN: i. m., Függelék, 139–150, 141. „Ahogyan a puha viaszban a pecsét, úgy maradnak meg a tanítások az ifjú lélekben.” A formálhatósághoz pedig: „A lustaság ugyanis tönkreteszi a tehetséget, a tanulás azonban kijavítja az ostobaságot.” (Uo., 4.) Vö. QUINTILIANUS: *A szónoklásról* 1,2.; 6–8. (Ford. KORCHMÁROS Valéria); SENECA: *A hanyagról* 2,21.; és IFFJABB PLINIUS: *Levelek* 4,2.

⁷ A hanyag szülő képe jelenik meg pl. T. Maccius Plautus Bacchides c. darabjában.

⁸ *Scriptores Historiae Augustae*, Volume I., Commodus 1,5–8, Transl. MAGIE, David, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, *Loeb Classical Library* 139, 1921, 264–267.

57, Kis Ferencné ford.). Ezekben az esetekben azonban nem a fejlődés bemutatása a cél, éppen ellenkezőleg: a gyermekkor tettei azt mutatják, hogy az illető felnőttkori cselekedetei nemes vagy nemtelen természetéből fakadnak, mely már korai éveiben is megmutatkozott. Más esetben azt róják fel a vizsgált személynek, hogy gyermekkori indulatait és zabolátlanságát nem tanulta meg fékezni, azaz neveltetése nem volt sikeres.⁹ Itt a *vituperatio* és a *laudatio* szolgálatában áll a gyermekkor bemutatása. Éppen ebben érdekes a kettősség: egyfelől, úgy tűnik, a fejlődés pszichológiai szempontból nem fontos, az odáig megtett út önmagában nem érdekes, viszont a nevelés módja és célja igenis elsőrendű jelentőségű, és ennek meghatározásában komoly nézeteltérésekkel találkozhatunk: pedagógiai módszerek és filozófiák ütköznek egymással.¹⁰ Egy biztos: az ifjúnak, félkész polgárként, nincs szava. Oktatással, morális neveléssel és példaadással kell azzá az ideális férfivá és nővé formálni, akinek már érdemes odafigyelni a mondandójára. A nevelés eredményessége a *politészen* a férfikorban rá jellemző tettek alapján mérhető, így külön foglalkozni a neveltetés éveivel nem tekintették érdemlegesnek.

Ugyanakkor természetesen ott élt a kíváncsiság a kiváló férfiak gyermekkorára iránt. Thomas Wiedemann szerint ennek oka részben a gyermekcsászárok számának növekedése, következménye pedig a korai évek iránti érdeklődés folyamatos erősödése a késő-antikvitásban.¹¹ Mi sem tanúsítja ezt jobban, mint a Jézus korai éveiről szóló, „Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról” (a továbbiakban TGYE) címet viselő apokrif irat, mely a második században keletkezhetett.¹² Ez a négy csoportba sorolható, egymástól is eltérő görög kéziratanyagból és több fordításából ismert „evangélium” egyedülálló abból a szempontból, hogy sokszor ámulatba ejtő és bizarr történeteket mesél el a gyermek Jézusról.¹³ Az apokrif irodalmat szemlélve a TGYE érdekessége éppen ez a nyílt érdeklődés, ugyanis a pszeudepigráf iratokra jellemzőbb a születéstörténetek és azok előzményeinek kibővítése (pl. Jakab protoevangéliuma, mely Mária szüleinek történetét írja a kanonikus evangéliumokban szereplő családtörténet elé). Tamás mintaként is szolgál: a későbbi apokrif iratok (pl. Pszeudo-Máté vagy a Megváltó gyermekségének arab evangéliuma), melyek szintén beszámolnak a gyermek Jézus tetteiről, Tamás művére alapoznak. Külön érdekesség, hogy az iratot széltében olvassák, és a középkor derekáig közkézen forgott.

Vajon mit mond ez az evangélium Jézus gyermekségéről? A helyszín egy kis falu, ahol három tanítót és egy tanházat is találunk. József ács, akinek műhelye valószínű-

⁹ UPSON-SAIA, Kristi: Holy Child or Holy Terror, Understanding Jesus' Anger in the Infancy Gospel of Thomas, *Church History*, 82. évfolyam, 2013/1, 1–39, 20.

¹⁰ Ennek egy példája a Rómában megjelenő rétoriskolák effektivitása körüli vita, lásd HOFFMANN: i. m., 86–87.

¹¹ WIEDEMANN, Thomas: *Adults and Children in the Roman Empire*, New Haven, Connecticut, Yale University Press, 1989, 63.

¹² Magyar fordítását lásd Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról, Ford. BOLYKI János, in ADAMIK Tamás (szerk.): *Apokrif iratok: Csodás evangéliumok*, Budapest, Telosz Kiadó, 1996, 19–24.

¹³ SCHNEIDER, Gerhard (ed.): *Evangelia Infantiae Apocripa*, Freiburg, 1995, 37.

leg egy többszintes ház alsó részében van, ahol ekét és jármokat készít.¹⁴ A gyermek Jézus különböző tipikus szituációkban jelenik meg: több másik gyermekkel játék közben (2.2; 9.1), az iskolában (15.2), kinn a mezőn (12.1), munka közben, édesapja mellett a műhelyben (13.1.), a kútnál (11.1.) vagy fagyűjtés közben (14.1.) látjuk. A helyszín egy átlagos falu, melynek lakói földműveléssel foglalkoznak. Ami igazán érdekes, az a mód, ahogyan a szöveg a gyermek Jézust bemutatja, ez ugyanis több ponton komoly ellenérzést és viszolygást váltott ki a kutatókban. A TGYE Jézusa ugyanis ellentmond az apjának és a tanítójának, nemcsak, hogy kijavítja őket, hanem instrukciókat ad nekik (a tanárjának 14.2; Józsefnek 13.1-2.). Embert öl (Annás írástudó fia elvezeti a vizet, aminek Jézus árkot ás játék közben, mire Jézus megátkozza, és kiszárad [3.2-3]; egy gyerek nekirohan, Jézus megátkozza, az összeesik és meghal [4.1.]; a tanítót, aki fejbeüti, mivel Jézus ellentmond neki, szintén átokkal súlytja, mire az arccal a földre esve életét veszti [14.2.].) Ezek a tettek aztán felzúdulást és félelmet keltenek a faluban: „Erről fogva aztán senki nem merészelte megharagítani, nehogy az átka elérje, és nyomorékká váljék.” (8.2)

József egyenesen utasítja Máriát, hogy ne engedje ki Jézust a házból, mert meghal, akire a gyermek megharagszik (14.3). Oscar Cullmann azzal kommentálja ezeket az meghökkenő és horrorisztikus történeteket, hogy a TGYE írója „nélkülözi a jó ízlést, visszafogottságot és diszkréciót”.¹⁵ Elliott az *Apocryphal New Testament* előszavában az így ábrázolt Jézust egyenesen „enfant terrible”-ként minősíti.¹⁶ Akik oldani szeretnék a szöveg keltette feszültséget, azt állítják, ezek a történetek csak a modern olvasó számára nehezek, saját korukban nem keltettek különösebb ellenérzést.¹⁷ Megint mások szerint nem is érdemes őket szó szerint venni: a TGYE Jézus felnőttkori tetteit vetíti vissza a gyermekkorába: a fikció célja pedig Jézus hatalmá-

¹⁴ Ennek elemzéséhez lásd AASGAARD, Reidar: *The Childhood of Jesus, Decoding the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, Cambridge, James Clark & Co., 2010, 55–72.

¹⁵ CULLMANN, Oscar: *Infancy Gospels*, in SCHNEEMELCHER, Wilhelm – MCLACHLAN WILSON, Robert (eds.): *New Testament Apocrypha*, Volume 1., *Gospels and Related Writings*, Louisville – London, Westminster John Knox Press – James Clarke & Co., 1991, 414–469, 442.

¹⁶ ELLIOTT, Keith J.: *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford, Clarendon, 1993, 68, 7.; Ez az értéktétel a kutatás korai történetét is végigkíséri, lásd STOWE, C. E.: *Origin and History of the Books of the Bible*, Boston, American Unitarian Association, 1867, 206. (“ridiculous” and “immoral”); NICOLAS, Michel: *Études sur les évangiles apocryphes*, Paris, Michel Lévy Frères, 1866, 295–299.; VARIOT, Joseph: *Les Évangiles apocryphes: Histoire littéraire, forme primitive, transformations*, Paris, Berche and Tralin, 1878, 214–215.; DE BEAU-SOBRE, Isaac: *Histoire critique de Manichéisme et du manichéisme*, Amsterdam, J. Frédéric Bernard, 1734, 366. (“violent & vindicatif”); PONS, Joseph: *Recherches sur les apocryphes du Nouveau Testament: Thèse historique et critique*, Montaubon: Imprimerie de Forestié, 1850, 24. (“bizarres et parfois méchants”); HARNACK, Adolf von: *Geschichte der urchristlichen Literatur*, Vol 1., Leipzig, J. C. Hinrichs, 1958, 593.

¹⁷ CHARTRAND-BURKE, Tony: *The Infancy Gospel of Thomas: The Text, Its Origins, and Its Transmission*, PhD disszertáció, Toronto, 2001, 309-310. URL: <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk3/fp05/NQ63782.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.

nak demonstrálása.¹⁸ Ebben az esetben a fügefafa elszáradásának története lenne Annás fia elszáradásának párhuzama. Nehézség ugyanakkor, hogy az evangéliumokban szereplő fügefátörténet egy mai olvasó számára nehezen emészthető, tehát ezzel a párhuzammal nehezen oldható a szöveg okozta feszültség. Kristi Upson-Saia, Reidar Aasgaard és Michael R. Withenton egyaránt ellenérzéssel van ezek iránt a magyarázatok iránt, de mindhárman másféle választ keresnek a különleges Jézus-ábrázolásra. Kristi Upson Saia szerint ezeket a történeteket az ókori retorikai beszédekben szereplő példatörténeteknek a mintájára éppen azért alkották meg, hogy Jézust diszkreditálják vele, kimutatva gyermekkori kegyetlenségét és önmérsékletének hiányát. Ezt a hagyományt aztán keresztyén kezek apologetikus céllal fenntartják, és a szerkesztési folyamat során fokozatosan indokoltá teszik Jézus tetteit, mindeközben pedig Jézus haragját és érzelmi állapotát eltüntetik a szövegekből.¹⁹ A feszültség oka tehát az eredeti történetek szándéka és azok fennmaradásának végső célja közt feszül. Withenton ezzel szemben fejlődéstörténetet lát kibontakozni: a történet elején erőszakos, átkozódó és hirtelen haragú Jézus a történet végére áldó és gyógyító gyermek lesz, akire igazzá válik, amit Lukács megfogalmaz: bölcsességgel és kegyelemmel van tele (vö. TGYE 15.3). Ennek megfelelően három egységre osztja fel az evangéliumot: Az 1–9. rész szól az önkontroll nélküli „gyerekes-Istenről”; a 10–16. részek a hétéves Jézusról, aki útban van a „férfi-lét” felé, mivel egyre több gyógyító csodát tesz, és egyre kevesebb kárt okoz másokban; a 17. rész pedig már a küldetésére kész Jézust mutatja be.²⁰ A történet koherenciáját mutatja például a 4.2, amelyben felszólításként a falu lakói megelőlegzik a történet téjét és egyben summáját: „Mivel ilyen fiad van, nem lakhatsz velünk a faluban! Vagy pedig tanítsd meg őt, hogy áldjon, és ne átkozzon...” Erre rímel a 6.2 is, melyben Zakariás, a tanító azért kéri el Józseftől a fiát, mert okos, és meg akarja tanítani többek között arra, hogy „minden idős embernek köszönjön, és tisztelje őket mint nagyapákat és apákat, és hogy szeresse az önmagával egykorúakat”. A befejezés szerint nem kell távozniuk a faluból, Jézus pedig „szépen haladt előre bölcsességben, életkorban, és kegyelemben” (19.5), vagyis minden megvalósult: az önkontroll hiánya miatt félelmetes Isten-gyermek végül megérik a feladatára, és másokért végzett küldetésének betöltésére.²¹ Ez szimpatikus értelmezés, ugyanakkor kérdéses is: a történet nem tűnik koherensnek, kronológiailag pláne nem:²² a törté-

¹⁸ Például GERO, Stephen: Apocryphal Gospels: A Survey of Textual and Literary Problems, in TEMPORINI, Hildegard – HAASE, Wolfgang (hrsg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (ANRW), Berlin, de Gruyter, 1988, II.25.5: 3969–3996.

¹⁹ UPSON-SAIA: i. m., 35kk.

²⁰ WITHENTON, Michael R.: The Moral Character Development of the Boy Jesus in the *Infancy Gospel of Thomas*, *Journal for the Study of the New Testament*, 38. évfolyam, 2015/2, 219–240.

²¹ Uo., 229.

²² Például a 17.1-2, melynek végén Jézus elmegy a többi gyerekkel játszani, éppen a 3.3 (Annás főpap fiának kiszáradása) után vagy a 9.3 (Zénón feltámasztásának elbeszélése) után is következhetne, ahol szintén játék közben történik valami. A történet áthelyezhető anélkül, hogy az irat bármilyen szinten inkonzisztenssé válna. Emiatt talán kicsit túlintertélt valamiféle fejlődési utat kimutatni benne.

netek fűzére talán több koherenciával összerakott történetet kívánna, ha fejlődéstörténetet akarna vázolni. Jézus viszont nem fejlődik: a harmadik tanítót csak azért nem éri baj, mert megfelelő mentalitással hallgatja Jézust: felismeri, hogy kegyelemmel és bölcsességgel teljes (15.3). Aasgaard bizonyos értelemben egyetért azokkal, akik szerint Jézus tettei nem megbotránkoztatják a saját korában. Ennek alátámasztására a római kor neveléssel kapcsolatos elképzelését szemléli. Az időszak vonatkozó irodalmát áttekintve meggyőzően mutatja ki, hogy a gyermekkel szemben a szocializáció kezdetén (1-6 év) még nem várnak semmit. Érzelmi kitérőseivel szemben elnézőek, a gyermek a játék időszakában él, és meg is hagyják ebben. Az *infantia* korszakának lezáródásával azonban az utódot egyre inkább bevonták a családi és szakmákhoz kapcsolódó munkákba.²³ Az általános elképzelés szerint az ifjúkorban egy ideig még tolerálhatók a kilengések, azonban a nevelés célja az önkontroll kifejlesztése, ennek hiánya ugyanis felnőtt korban már egyáltalán nem elfogadható. Csak egyetlen példát említve, Cicero így ír:

„Hagyjuk el tehát ezen elvadult, gondozatlan s lombokkal és ágakkal körülzárt utat. Engedélyezzünk bizonyos szórakozást ezen életkornak, éljen hát az ifjúság szabadabban, nem ellenzünk minden élvezetet; nem kell, hogy mindig az igazság és szigor elve érvényesüljön, győzedelmeskedjék hát olykor az élv és a gyönyör a józan ész felett, mindaddig, amíg abban ezen szabály és mérséklet érvényesül: [...] Miután pedig eleget tett az élvezetek csábításának, s bizonyos időt eltöltött az életkorának megfelelő kedvtelésekkel s az ifjúság ezen haszontalan vágyaival, fordítsa valamikor figyelmét az otthon, a fórum és az állam élete felé; ezáltal tűnjék ki, hogy azt, amit korábbi gondolkodásmódjukkal nem láttak át, az attól való csömör miatt elvetik, s miután tapasztalás útján megismerték, megvetéssel sújtják.” (*Pro Caelo* 18.42, Nótári Tamás ford.)²⁴

Ennek összefüggésében a TGYE nem kirívó: Jézus tipikus gyermekként jelenik meg az evangéliumban, összhangban korának erről az életszakasrról alkotott elképzelésével. A gyerek ugyanis az általános képzet szerint korából fakadóan érzelmeinek kiszolgáltatott, szenvedélyes, belátás nélküli, egyszerre kedves és haragvó, önző és odafigyelő.²⁵ Könnyen haragra gerjed, az őt ért igazságtalanságra bosszúval reagál, és ennek mértéke az okozott kár többszöröse. Amit tehát Jézus tesz, mind „gyereklétéből” fakad, így Aasgaard szerint az ókorban elérni vágyott önkontroll-ideál a TGYE-ban nem is jelenhet meg. A különbség, az olvasó „rettenete” abból adódik, hogy élete egy természetfölötti emberé, ezért tettei következményei nagyobb horderejűek.²⁶ Jézus részben viszont megtestesíti azokat az ideálokat, amiket a férfihez kapcsolnak: dominancia, erő, kiváló retorikai képesség, becsületének megvédelmezése. Amikor

²³ WITHERTON: i. m., 225.

²⁴ Vö. PSEUDO-PLUTARCHOS: *De liberis educandis* 4, transl. BABBITT, Frank Cole, in *Moralia*, Vol. 1., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2004, 8–11.

²⁵ AASGAARD: i. m., 106.

²⁶ Uo., 102.

Jézus valakit csapással sújt, sosem ő kezdeményez, megsértett önérzetét és tekintélyét védi. Emiatt Aasgaard kitart amellett, hogy semmi „aberrált” nincs ebben a Jézus-képben. Sőt, éppen ebből a gyermeki Jézus-képből kiindulva azt a valószínűtlen tézis is megkockáztatja, hogy az evangélium eredetileg gyermekeknek íródhatott.²⁷ Ez persze nem igazán valószínű: a korban a gyermekek éppen azáltal váltak példává, hogy „felnöttes” jellemvonásokat és erényeket mutattak igen korán. A róluk szóló történetek pedig ezeket az érett tetteket beszélik el. Vajon akkor a bosszútörténetek miért szerepelnek? Ez talán megfejthetetlen titok marad, mindenesetre a Tamás gyermekségevangeliuma valószínűleg nem pedagógiai kézikönyv szeretne lenni, sokkal inkább az éhes fantáziát kielégítő legendás olvasmány. Ha gyermekeknek szóló könyv lenne, elvárható lenne, hogy az önuralom ideálja is megjelenjen benne, amelyet a felnőtt férfi legfontosabb erényeként tartanak számon.²⁸

Ami figyelemfelkeltő Aasgaard elemzésben, az az, hogy a gyerek idősödésével járó változásokra utaló nyomokat felfedezi a szövegben. A TGYE mintha valóban rajzolna egy ívet: az 5 éves Jézus még a többi gyerekekkel játszik, 6 évesen már megkísérlik beiskolázní, hét évesen Mária vízért küldi, Józseffel vetni megy, amikor pedig 8 éves lesz, már József mellett látjuk az asztalosműhelyben (12.1). A szocializáció lépcsői felbukkannak a szövegben, ami tipikus késő antikvitásbeli nevelkedéstörténetet rajzol: a kötetlen és szabad játékot az anyja mellett eltöltött időszak, a házimunkákban való részvétel, majd az apa mellé szegődés és a szakma kitanulása követi. Mielőtt azonban túl nagy hitelességet tulajdonítanánk a Jézus neveléséről közölt képnek, nem árt tudatosítani, hogy a TGYE által megfestett világ egyáltalán nem tipikusan zsidó. A feltámasztott fiú Zénón, az iskolában a pulpituson – vagy olvasón – fekvő könyv pedig minden valószínűség szerint egy pogány irat, amelyből Jézus nem hajlandó olvasni, hanem felolvasás helyett prédikál. A környezet tehát inkább egy tipikusan hellén kisváros: iskolát látunk és nem zsinagógát, a tipikusan zsidó szereplők mellett pedig (ahol Annás főpap jelenléte megint valószínűtlen) pogány szereplőket is. Jézus neveltetéséről, bármennyire is népszerű irat volt a TGYE, nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Ráadásul a szerző célja az, hogy a lukácsi történet előzményét rajzolja meg: teológiai okfejtésének célja a „természetfeletti gyermek” felkészülési éveinek bemutatása, messze a lukácsi teológiai koncepciótól, sok és néha hátborzongató fantáziával megírva. Annyit viszont elárul, amennyit nagy vonalakban tudhatunk a második templom idejének római-zsidó neveléséről, annak is vidéki sajátosságairól. Végülis, ha a fantasztikus történeteket kivesszük a szövegből, Jézus akár így is nevelkedhetett.

II.

Arra, hogy Jézus titkos gyermekkoráról lerántsák a leplet, modern próbálkozások is születtek, melyek legalább annyira fantasztikusak és hátborzongatóak, mint a TGYE.

²⁷ Uo., 112.

²⁸ PLUTARCHOS: *De auditu* 1.; Vö. SENECA: *De ira* 1.6; 2.31.; *De constantia sapientis* 12.

Egy hírhedt orosz kalandor, újságíró és kém, Nicolas Notovitch lehet az egyik példa rá. Notovitch 1894-ben jelentette meg egy nagy vihart kavaró könyvét, *La vie inconnue de Jesus Christ* címmel, melyben azt állítja, hogy Jézus titkos (ismeretlen) éveiben elhagyta Galileát, és Indiába költözött, ahol először indiai mesterektől tanult, majd hirdette az evangéliumot. Az erről beszámoló dokumentumot állítólag Ladakh tartományban tett látogatása során fedezte fel, egy szóbeszéd nyomán, mely a Hemis kolostorba irányította. Notovitch szerint a kolostort vezető láma megmutatott neki egy kéziratot, bizonyos Issáról – ez az orosz második kényszerlátogatása alkalmával történt, ugyanis balesetet szenvedett, és odavitték ápolni. Miután megkapta az engedélyt, az iratokat tibeti fordítója segítségével áttanulmányozta, és gondos jegyzeteket készített belőle. Ezt adta közre, a saját kommentárjával, miután állítólag Ernest Renant is felkereste tanácsért az irat publikálásával kapcsolatban. Ebben a kalandos körülmények közt „megtalált” és publikált iratban a következőket olvassuk:

„Az újszülött gyermek szülei szegény emberek voltak, születésüknél fogva vallásos családkhoz tartoztak. Felejtván a földön megélt ősi dicsőségüket, a Teremtő nevét dicsőítették, és még a balsorsot is megköszönték, amivel jónak látta őket sújtani. 7. Jutalmul, mert nem tértek le az igaz útról, Isten megáldotta a család elsőszülött gyermekét. Őt tekintette kiválasztottjának, és elküldte, hogy segítsen azokon, akik a gonosz hatalmába kerültek, és hogy gyógyítsa a szenvedőket 8. Az isteni gyermek, akinek az Issa nevet adták, már zsenge gyermekkorában az egyetlen és oszthatatlan Istenről beszélt, fgyelmeztetve azokat a lelkeket, akik rossz úton jártak, hogy tartsanak bünbánatot, és tisztuljanak meg bűneiktől, amelyekben vétkesek. 9. Az emberek mindenholnan összegyűltek, hogy hallhassák őt, és elcsodálóztak azokon a beszédeken, amelyek a gyermek száján születtek. Izrael népe hitte és hangoztatta, hogy a gyermekben az Örökkévaló Lélek lakozik. 10. Aztán Issa elérte tizenharmadik évét, azt a kort, amikor egy zsidó feleséget kell veyen magának; 11. szüleinek volt egy szerény kis boltja, abból éltek, és a ház hamarosan a gazdag, nemes emberek találkozóhelyévé vált; azok jártak oda, akik szerették volna, hogy az ifjú Issa — aki már híressé vált a Mindenhatóról szóló beszédei által — az ő vejük legyen. 12. És akkor történt, hogy Issa titokban elhagyta szülei házát, elment Jeruzsálemből, és Sind felé vette útját a kalmárokkal, 13. Azzal a céllal, hogy az isteni Igében tökéletesítse magát, és a nagy Buddha törvényeit tanulja.”²⁹

Valójában azonban Jézus nem tanulni megy. A következő fejezet már a tanító Jézust mutatja be, aki a kereszténységet képviseli, mégpedig a hinduizmus isteneivel, szertartásaival és hitvilágával szemben. Jézus a párját és a sudrát tanítja, csakúgy, mint később Izraelben a társadalom peremén élőket, és kárhoztatja a brahminokat és ksatrijákat, ahogyan azt a farizeusokkal teszi. Jézus ifúkoráról szóló néhány mondata azonban pusztán fikció: sehol sem olvasunk „kis boltról” vagy nemes családkról, akik kérőjüknek szeretnék a fiatal Jézust. A történet pedig azért vesz fordulatot,

²⁹ NOTOVITCH, Nicolas: *Jézus ismeretlen élete, A titkos tibeti evangélium*, Ford. LÉB Erzsébet, Budapest, Palatinus, 2001, 4,1-13. 76.

mert a kalandor Notovitch szeretné feltölteni a hiányzó éveket, melyeket nehezen tud elképzelni csendben és apja mellett a szakmában töltött időszakként. Hogy ezt ő tette, és nem egy megtalált hiteles dokumentum nyomán írta meg, miután a kiadott szöveget több India-kutató alapos vizsgálatnak vetette alá, Douglas T. McGetchin szerint Notovitch maga ismerte be.³⁰ Ahogy várható volt, az eredeti dokumentumnak nem akadtak nyomára. A szenzáció azonban megmaradt, sőt, Notovitchnak követői is akadtak, felbuzdulva ezen az izgalmas lehetőségen.³¹ A fantázia meglódulása mutatja a szakadatlan érdeklődést az ifjú iránt, akit titok leng körül. Ezt a titkot pedig rendkívüli gyermekkorral próbálja szétoszlatni, mintha egy isteni gyermeknek nem lehetne hétköznapi élete.

A másik véletlenszerűen kiragadott munka egy teológiai okfejtés rangjára igényt tartó mű, mely népszerűsítő stílusban beszél Jézus korai éveiről. A szerző, Jean Pierre Isbouts, aki a *National Geographic* számára készített egy illusztrált Jézus-életrajzot, valamint egy bibliai világot bemutató kötetet,³² *Young Jesus: Restoring the „Lost Years” of a Social Activist and Religious Dissident* című könyvében nagy önbizalommal fog neki a Jézust meghatározó tényezők feltárásához. Bevallottan nem egyházi elkötelezettségű kutatóként azt igyekszik bizonyítani, hogy Jézus egy szociális aktivista és vallási lázadó, aki fiatalkorában megtapasztalta a paraszti világ kismizmizettségét, a nyomasztó adóterheket, a gazdasági kizsákmányolás és ellehetetlenülés poklát.³³ Ezek a hatások és az a mindent megalapozó körülmény, hogy Jézust a környezete illegitim gyermeknek tartotta, galvanizálta Jézus missziói küldetését. Jézus apja nem ács volt, hanem mesterember (a *tektón* jelentésének általános értelmét veszi alapul), aki valószínűleg Sepphorisban is dolgozott fiával, Jézussal együtt, a grandiózus újjáépítés ideje alatt. Alapvetően azonban földművesek voltak, ezt mutatja Jézus példázatainak képi világa is, mely nem a fa megmunkálásához, sokkal inkább a mezőgazdasághoz kapcsolódik. Isbouts alapos munkát végez: beilleszti Jézus történetébe a korról és nevelkedésről meglévő ismereteinket, el egészen a lepény készítésétől a rossz gazdasági körülmények és éhezés szülte betegségek bemutatásáig. Viszont sajnos nem igyekszik elkerülni a történeti Jézus-kutatás első hullámának hibáját, melyet Albert Schweitzer leplezte le, és így éppen az arra jellemző pszichológizáló logika csapdájába esik. Gyanútlanul a következőt írja:

³⁰ „Faced with this cross-examination, Notovich confessed to fabricating his evidence.” – McGETCHIN, Douglas T.: *Indology, Indomania, and Orientalism, Ancient India’s Rebirth in Modern Germany*, Madison, Fairleigh Dickinson University Press, 2001, 133.

³¹ Ilyen fantaszitikus művek születnek még, részben Notovitch nyomán. Notovitch nézeteit Németországban Holger Kersten tette népszerűvé, lásd KERSTEN, Holger: *Jesus Lived in India: His Unknown Life Before and After the Crucifixion*, New Delhi, Penguin Books India, 2001.

³² ISBOUTS, Jean-Pierre: *Jesus: An Illustrated Life*, Washington D.C., National Geographic, 2015.; Uő.: *The Biblical World: An Illustrated Atlas*, Washington D.C., National Geographic, 2007.

³³ ISBOUTS, Jean-Pierre: *Young Jesus: Restoring the „Lost Years” of a Social Activist and Religious Dissident*, New York – London, Sterling, 2011.

„Richard Tedeschi amellet érvel, hogy a korai gyermekkor szociális elszigeteltsége, miközben kétségkívül sztrezzel teli, a gyermeknek nagyobb szabadságot biztosít a megfigyelésre, megküzdésre, és arra, hogy alakítsa a világot maga körül. Ebben az összefüggésben, Jézus elszigeteltsége mamzerként, bármennyire is traumatikus, mobilizálhatta egyénként a belső erejét, és felkészíthette őt egy megküzdési mechanizmusra, melyet nem kötöz meg szociális és családi kötelezettség.”³⁴

Ezek a gondolatok igen merészek, részben azért, mert Isbouts meg van győződve arról, hogy Jézust illegitim fogantatása miatt fattyúként kezelik, elszigetelik, családjával pedig már korán konfliktusba kerül, tőlük is elidegenedve ezzel. Sőt, állítása szerint későbbi vándorló életformája is ennek köszönhető: nem pusztán a munkájával járó kényszerű kilincselés az oka, hanem traumatikus gyermekora miatt „kialakult önállósága” is, mely kiegészül az apja elvesztése miatt jelentkező poszt-traumás szindrómával.³⁵ És itt megint egy elég abszurd állításba botlunk. Amikor Józsefről beszél, megkockáztatja, hogy építkezési balesetben hunyt el Sepphoris, a hellén mintára épülő város építése során.³⁶ A tény, hogy Józsefről Jézus működésének idején nem hallunk, és hogy ennek oka valószínűleg a halála, azt sok kutató hihető magyarázatként fogadja el.³⁷ Csakhogy, bár a település feltárása nyomán széltében elterjedt az az elképzelés, hogy a Názárettől pár kilométerre fekvő város felszívva a környék mesterembereit, és éppen József és Jézus munkaerejét is igénybe vehette, erre a hipotézisre még egy hipotézist építeni, melyet utána Isbouts tényként kezel, nem túl elegáns. Ugyanezt teszi, amikor Jézus gazdasági és életkörülményekkel kapcsolatos tapasztalatait rekonstruálja, és a betegek meggyógyítását a gazdasági igazságtalanság elleni harcként fogja fel.³⁸ Félinformációkból lassan légvárak épülnek, ami azt mutatja, hogy Isbouts sajnos a legtöbb esetben mérlegelés helyett inkább a fantáziáját használva építkezik, megfelelkezve a tudományos szigorrról és óvatosságról. Rendkívüli gyermeknek rendkívüli sérüléseket és érzékenységet tulajdonít, hogy az általa az evangéliumokból kiolvasott felnőtt, nagyhatású reformert érthetővé tegye. Csakhogy éppen ezek miatt műve jobb esetben is egy fantáziadús olvasmány lett, melynek főhőse néha nem kevésbé valószínűtlen, mint Notovitch indiai Jézusa vagy Tamás gyermekségevangéliumának „enfant terrible”-je.

³⁴ Uo., 141.

³⁵ Uo., 140.

³⁶ Uo., 131.

³⁷ Lád például MEIER, John P.: *A Marginal Jew – Rethinking the Historical Jesus*, Volume 1., *The Roots of the Problem and the Person*, New York, Doubleday, 1991, 317.

³⁸ Ezzel nincs egyedül, hiszen Richard Horsley, és az ő nyomán többek között Sean Freyne is ezt az utat járja: a vidéket megújító egalitáriánus vízionárius képe egyáltalán nem egyedül. Azonban mindezt egy rendkívül merész pszichológiai elemzésbe ágyazza, mely még egy velünk kortárs személyre alkalmazva is problémás lenne, nemhogy egy olyan első századi alak esetében, akiről néhány újszövetségi iraton kívül semmilyen információnk nincs.

III.

Persze van még valaki, aki szerint Jézusnak nem lehetett átlagos gyermekkora. Ez pedig Lukács, akinek története szerint a 12 éves Jézus a templomban ámulatba ejti az ott lévő bölcseket tudásával és istenismeretével. Maga a történet nyilvánvaló teológiai szándékkal kerül az evangéliumba, és nem annyira életrajzi szempontok érvényesülnek: azt kívánja bemutatni, hogy Jézus korát meghazudtoló érettséggel és képességekkel rendelkezik, és mindebből következik felnőtt korának rendkívüli tanítása, mely még a gyanakvó názáretieket is csodálattal és zavarral tölt el.³⁹ Érdekes, hogy Lukács nem kíván fejlődéstörténetet nyújtani: számára a 12 éves Jézus már ugyanaz, mint felnőttkorában. Csakhogy jóval visszafogottabb, mint a TGYE: történetével a korban jellemző motivációk és szokások útján mutatja be egy rendkívüli férfi gyermekkorát, nem hajmeresztő csodák felsorakoztatása, hanem bölcsességének és tudásának bemutatása révén. Ez a módszer rendkívül tipikusnak mondható. Josephus Flavius például nem kis büszkeséggel írja önmagáról: „Még alig voltam 14 éves fiú, tudományoszomjam miatt máris mindenki magasztalt, és a főpapok és városunk előkelői minduntalan felkerestek, hogy alaposabb törvényt magyarázattal útbeigazítsam őket.” (*Vita* 2,9; Révay József ford.)

Mózes ifjúkoráról Josephus és Alexandriai Philón egyaránt szuperlatívuszokban beszél, kiemelve életkorán messze túlmutató értelmét, bölcsességét, sőt, szépségét is. Ebből már látható későbbi nagysága, és az, hogy tanításai messze felülszárnyalják majd a filozófusok tudását.⁴⁰ Sámuel elhívását Josephus a próféta 12. életévére teszi, és ezt azzal kapcsolja össze, hogy már ebben a korban elkezdett jövedölni (*A zsidók története* 5.10).⁴¹ Plutarkhosz a *Párhuzamos életrajzok*ban Alexandroszról ekként ír:

„A perzsa királytól érkezett követeket atyja távollétében ő látta vendégül, és nagyon megbarátkozott velük. Megnyerte őket nyájasságával és azzal, hogy semmi gyermekes vagy kicsinyes kérdést nem tett fel nekik, hanem az utak hosszúságáról, az ország belsejében való utazásról és magáról a királyról kérdezősködött, hogy milyen harcos, és hogy mekkora a perzsák bátorsága és hadereje: úgyszólván a követek bámultak rajta, és a fiú nagy dolgokra törő becsűjével összehasonlítva jelentéktelennek találták Philipposz sokat emlegetett kiválóságát.” (*Alexandrosz* 5; Máthé Elek ford.)

Lukács szándéka természetesen eltér ezekétől a történetekétől, hiszen sokkal többet akar bemutatni, mint egy hőst, ugyanakkor motivációjában és módszerében alapjában rokon velük. Bármilyen legyen az elbeszélést megalapozó esemény, annak történeti

³⁹ BROWN, Raymond E.: *The Birth of the Messiah, A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*, New York, Doubleday, 1993, 495.

⁴⁰ SZÉCSI József: Mózes és Áron alakja a hellénisztikus irodalomban, 1. rész., *Remény*, 2011/1, URL: <http://www.remeny.org/remeny/2011-1-szam/szecsji-jozsef-mozes-es-aron-alakja-a-hellenisztikus-irodalomban-1-resz>, Utolsó letöltés: 2017. 08. 05.

⁴¹ Idézi BROWN: i. m., 482.

magva nem, vagy alig rekonstruálható. Talán a Bar Mitzvah-ra való felkészítő oktatás lehet,⁴² bár ez nem valószínű, mivel a rituálé de Jonge szerint Jézus ideje után válik gyakorlattá.⁴³ Lehet egyszerűen egy páska környékén, az ünnepet követő összegyűlekezés a Tóra kérdéseinek megvitatására,⁴⁴ vagy része annak az „oktatásnak”, melyben egy 12 éves már részesül, készülve arra, hogy tizenharmadik évétől felelőssé válik az Úr előtt. Darrell L. Bock idézi a M. Nid. 5.6-ot, mely szerint egy zsidó fiúgyermek 12 éves korában már tanítható a fogadalmakra, de 13 éves koráig nem felelős a betartásukért.⁴⁵ Jézus tehát ebben az átmeneti időben van, a felnőttkorra készülve. Arról viszont, hogy Jézus mit tanult, sajnos nem tudunk meg semmit. Jézus alázatos, nem oktat vagy prédikál, mint a TGYE-ben vagy a Megváltó gyermekségéről szóló arab evangéliumban, itt a szokásos kérdés–válasz formában tanul. A szakaszt keretező két vers (2:40, 52), mely formuláris átmenetet képez a felnőttkor történeteig, fontos teológiai igényt fogalmaz meg: Jézus különleges kapcsolatát mutatja be Istennel, és azt, hogy Jézus „bölcse”.⁴⁶ Alexandrosz példája abból a szempontból megvilágító erejű, hogy Lukács itt Jézust hasonlóan mutatja be: mindkettő „kvázi-felnőtt”, azaz már azazal a kiforrottsággal rendelkeznek, és már azokat az ideálokat testesítik meg, melyeket egy ideális hőstől elvárnak. Alexandrosz hordozza a hódító jegyeit, Jézusban pedig a különleges Istennel való kapcsolat és ismeret mutatkozik meg már akkor, amikor a templomi tanításban részt vesz. Persze sok feltételezés megfogalmazható arról, mit is tudhatott Jézus mint gyermek, de Lukács számára mindez másodlagos: Jézus titkos gyermekkoráról nem libben el a fátyol. Szerinte ugyanis az isteni bölcsesség, bár a korai gyermekévekben is megmutatkozott, valójában a felnőtt, érett Jézusban lett látható, aki megtérésre és követésre hív. Ideális gyermeknek persze Lukács szerint is ideális gyerekkora van. De a történet igazi tétje nem az, hogy milyen gyermekorból érkezik Jézus, hanem hogy üzenetét vajon követői megértik-e, és küldetését magukénak tudják-e érezni; azaz tudják-e őt követni – vagy mint Mária a templomban, csak zavart megdöbbenéssel hallgatják, hogy a Fiúnak az Atyja házában a helye.⁴⁷

⁴² GELDENHUYS, Norval: *The Gospel of Luke*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, *The New International Commentary on the New Testament*, 1993, 126.

⁴³ DE JONGE, Hank. J.: Sonship, Wisdom, Infancy: Luke II.41-51a, *New Testament Studies*, 24. évfolyam, 1978/3, 317–354, 317–319.

⁴⁴ NOLLAND, John: *Luke 1-9:20*, [h. n.], Nelson Reference & Electronics, *World Biblical Commentary* 35A, 1989, 130.

⁴⁵ BOCK, Darrell L.: *Luke 1:1-9:50*, Grand Rapids, Michigan, Baker Academic Press, 2006, 264.

⁴⁶ GREEN, Joel B.: *The Gospel of Luke*, Grand Rapids, Michigan – Cambridge, William B. Eerdmans, 1997, 153.

⁴⁷ BROWN: i. m., 490.; BOCK: i. m., 273.

ABSTRACT

Discovery of the Secret Childhood of Jesus: some antique and modern attempts

We know almost nothing about Jesus' early years. In spite of this fact, or even for this reason, many ancient and modern authors have tried to fill out this unknown period with questionable assumptions and disputable data simply out of pious curiosity. In this study, I have tried to show through some examples what inconsistent answers this inquiry can produce. Starting with the sometimes horrifying stories of the Infancy Gospel of Thomas, through Nicolas Notovitch's fantastic theory about Jesus' Indian years to Jean-Pierre Isbouts' more nuanced but similarly incredible picture of the egalitarian vagabond Jesus whose psyche was deeply determined by his family's status and his post-traumatic disorder caused by his father's death, we see how imagination can take the place of balanced reasoning.

I conclude my paper with Lucas who preserved the story of the young Jesus in the temple. This modest story speaks very sensibly about a youngster, who later becomes the savior of the nations, without harsh colors and unbelievable excessiveness.